

Δημήτρης Χατζής

Ο Δ. Χατζής και η λογοτεχνική στροφή στα θύματα του Εμφυλίου

Στα είκοσι χρόνια που μας χωρίζουν από τον θάνατο του Δημήτρη Χατζή συγκεντρώθηκε πλήθος μεστόυ κριτικού λόγου. Ασφαλώς δεν είναι μόνο οι επέτειοι που τροφοδότησαν την παραγωγή σημαντικού φιλολογογικού υλικού ή η πρόσφατη επανέκδοση του πεζογράφου από τις εκδόσεις Ροδακί, αλλά προπάντων η πολυσημία και το βάθος του ίδιου του αφηγηματικού του έργου. Ωστόσο, παρά το εύρος των αναγνώσεων του, νομίζω πως συγκριτικά λιγότερο μελετήθηκε το ζήτημα της διάρκειας του Δ. Χατζή μέσα από τους ενδογενείς μηχανισμούς της λογοτεχνίας: με άλλα λόγια η διακειμενική συννομιμία που άνοιξαν μαζί του οι νεότεροι μεταπολεμικοί και σύγχρονοι πεζογράφοι. Στο σημείο αυτό πρόκειται να καταθέσω απλώς ορισμένες σχετικές σκέψεις με επίκεντρο τη συμβολή του Γιαννιώτη διηγηματογράφου στη μυθοπλαστική αντιμετώπιση του Εμφυλίου από τη σκοπιά του θύματος.

Του θανάτου
B. ΚΟΥΤΚΟΥΛΟΥ*

Έχουν ερευνηθεί συστηματικά οι μεταβολές της πεζογραφίας του Δ. Χατζή από την επιική εξήγηση της Αντίστασης ή του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στην κυρία της μετανάστευσης¹ και, ασάφως, οι ιδεολογικές μεταπτώσεις της από το δράμα της αριστερής αναμόρφωσης του κόσμου στην αμφιβολία και τη διάψευση². Η πλέον έκδηλη μετακίνηση σε σημασιολογικό επίπεδο ανιχνεύεται, κατά τη γνώμη μου, στην επεξεργασία του θέματος του Εμφυλίου. Στο συγκεκριμένο θέμα παρατηρούνται δύο ευδιάκριτα όρια: Το αφήγημα «Μουργιάνος», που εκδόθηκε αρχικά το 1948, και το διήγημα «Αντιπερασπιστού», που πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Επιθεώρηση Τέχνης* το 1964. Αντίστοιχα συμπεριλήφθηκαν στις συλλογές *Θητεία* (1979) και *Αντιπερασπιστοί* (1966)³. Συνεπώς, το χρονικό διάστημα της μετάθεσης από το ένα σημείο στο άλλο εκτείνεται μόλις σε δεκαέξι έτη.

Στη «Μουργιάνος» ο αφηγητής διαχωρίζει τους αντιπάλους της εμφύλιας σύρραξης σε φίλους και εχθρούς και αξιολογεί θετικά τους πρώτους, που ταυίζονται με τους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού. Επιπλέον, μια πραγματική και ιστορικά προσδιορισμένη περιπέτεια ένοπλης συμπλοκής στην Ήπειρο μετατρέπεται σε ιδανικό σύμβολο ολόκληρου του αγώνα από την απειλή γυναικείας της ηθικής δικαίωσης των

ανταρτών. Κατά τους μελετητές βέβαια, πίσω από την υπερβολική αισιοδοξία υποκρύπτεται μια αντίφαση: το αίσθημα της απελπισίας⁴. Στους «Αντιπερασπιστούς» αίρεται η αντικαθόλη λόγω των συνθηκών. Αντάρτες και κυβερνητικοί στρατιώτες συμφιλώνονται προσωρινά ως σύμμαχοι - θύματα απέναντι στη φύση, που λειτουργεί ως θήτης. Εδώ, επίσης, ένα ιστορικά προσδιόριστο ή και φανταστικό επεισόδιο μετατρέπεται σε φορέα αφηγηματικής σημασιολογίας της συνολικής αδελφοφραγής.

Στο διήγημα, ειδικότερα, κατά το τέλος του πολέμου, ένας ολιγομελής λόγος μαχητών εγκλωβίζεται στα ορεινά από δυνάμεις του Εθνικού Στρατού. Αφού φονεύσουν τον πολιτικό πρόσωπο της αντιστασίας τους, τραβούν κατά την κορυφή του χιονισμένου βουνού για να βρουν διέξοδο. Παράλληλα, ένα απόσταγμα των εχθρών τους σπίνει παγίδα. Οι κυβερνητικοί φαντάροι εξοντώνουν, με τη σειρά τους, έναν δικό τους σπιούνι και προσπαθούν να προσφιλολογούν από το θανατηφόρο κρύο. Οι ομάδες συναντώνται και εξουθενωμένες αρχαλιάζονται για να γλυτώσουν από το ψύχος. Στο τέλος αλληλοσκοτώνονται. Οι πολεμιστές, ανεξαρτήτως παράταξης, έχουν κοινά εσωτερικά προβλήματα (δογματικούς και χαριέδους) και κοινό εξωτερικό αντίμαχο, τη φύση. Η διαζευξη *καλοί vs κακοί παίζει* να ισχύει. Η δομή και οι τεχνικές της αφήγησης ακολουθούν το περιεχόμενο. Ο αφηγητής

Ο Δ. Χατζής κατόρθωσε πολύ πρώιμα να ξεπεράσει το προσωπικό του τραύμα και να στραφεί σε διαφορετική κατεύθυνση, αν και συμμετείχε ενεργά στα τεκταινόμενα βιώνοντας οδυνηρά τις συνέπειες της ήττας, της καταδίωξης και της αυτοεξορίας. Το εγχείρημά του αποτέλεσε κυριολεκτικά άλμα, αν αναλογιστούμε πως την εποχή των μετεμφυλιακών δεκαετιών του '50 και του '60 η διαμάχη συνεχιζόταν αμείωτη στο πεδίο των ιδεών

είναι ετεροδιηγητικός, αλλά επισείει διαδοχικά στους αντάρτες στους στρατιώτες και σε όλους μαζί. Τόσο η μία όσο και η άλλη πλευρά απαρτίζεται από αθώα θύματα της πόλεως, καθώς η περυσία και η βία άδικα αφαιρεί τα νεανικά κορμιά τους.

Επισημαίνω, ανακεφαλαιώνοντας, τα στοιχεία της αλλαγής: από την ταύτιση με το ένα στρατόπεδο στην υπέρβαση της διχαλωτής σύγκρουσης και από την χρονολογική χρήση της Ιστορίας στη διαλεκτική σχέση μύθου και ιστορικής πραγματικότητας, με κοινό παρονομαστή τη γενική αποτίμηση του Εμφυλίου. Ωστόσο, στην παρακολούθηση αυτής της πορείας δεν πρέπει να μας διαφεύγουν οι εξής παράγοντες: α) Η «Μουργιάνος» γράφεται μέσα στην κόλαση των πολεμικών επιχειρήσεων ενώ οι «Αντιπερασπιστοί» αργότερα, όταν η απόσταση από τα δραματικά γεγονότα επιτρέπει τον ψυχραιμώδη και οικειογενικό λόγο. β) Παρά την επικέντρωση στα θύματα δεν καταργείται ούτε

ρατοειείται η Ιστορία, δεν εξισώνονται οι συγχρουόμενες ιδεολογίες: απορρίπτονται ατελείωραστα τα φονικά αποτελέσματα της ανταρτοπόλεως.

Ο Δ. Χατζής κατόρθωσε πολύ πρώιμα να ξεπεράσει το προσωπικό του τραύμα και να στραφεί σε διαφορετική κατεύθυνση αν και συμμετείχε ενεργά στα τεκταινόμενα βιώνοντας οδυνηρά τις συνέπειες της ήττας, της καταδίωξης και της αυτοεξορίας. Το εγχείρημά του αποτέλεσε κυριολεκτικά άλμα, αν αναλογιστούμε πως την εποχή των μετεμφυλιακών δεκαετιών του '50 και του '60 η διαμάχη συνεχιζόταν αμείωτη στο πεδίο των ιδεών. Οι νικητές επέβαλαν ανταρτικά την εκδοχή τους στην κοινωνία και η κυνική ημερήσια και εποχιακή αριστερά επιχειρούσε με τη λογοτεχνία και τα κείμενα μαρτυρικών να εκφράσει τον αντίλογό της για τα γεγονότα.

Όμως το βήμα του συγγραφέα δεν έμεινε μετέωρο. Βρήκε γόνιμη αντιπόκριση σ' έναν κύκλο μεταπολεμικών και σύγχρονων

πεζογράφων που παρομοίως εμπνεόνται από την περυσία της Ηπείρου. Ο άγριος ηττητικός χώρος είναι κατά βάση ο γενεθλιός τόπος τους και τα γραπτά τους συμπνεύνουν την τραγική ιστορική περιπέτεια της Ελλάδας στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, διατρέχοντας το τοπικό με το εθνικό, την ατομική εμπειρία με την καθολική Ιστορία στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Οι πεζογράφοι ή ποιητές με πεζογραφικό έργο Κίμωνας Τζώλλας, Γιάννης Δάλλας, Χριστόφορος Μιλιώνης, Στέφανος Σπαμάκης, Φάνης Μουδός, Νίκος Χαυλαράς, Μιχάλης Γκανάς, Ναστόλης Λαζάνης, Βασίλης Γκουρογιάννης, Τηλέμαχος Κούτσας και Σωτήρης Δημητρίου, έχοντας ως πρόδρομο τον Δ. Χατζή, επανέρχονται με εμφανή στη δραματική περίοδο του Εμφυλίου, αναδεικνύοντας τα απροσπάτητα θύματα του μίσους και του πολέμου⁵. Μάλιστα θα υποστηρίξω πως σε ό,τι αφορά τη θεματική τους, επιστρέφουν στο συγκλονιστικό περιστατικό της κατάληξης του ορεινού όγκου της Μουργιάνος από τους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού (1947-1948)⁶ μέσα από τον θεμελιώδη άξονα του θύματος στους «Αντιπερασπιστούς».

Πολλά γάρτα γνωρίζονται της αξιοποίησης του Εμφυλίου από τον πεζογραφικό κόσμο της Ηπείρου, ιδίως η ρεαλιστική περιγραφή των ηθών και των συνθηκών της βαρβαρότητας που επικρατούσε, χωρίς ισοπέδωση των ιδεολογικών διαφορών, αναγνωρίζονται στους «Αντιπερασπιστούς». Η παραπάνω διακειμενική αναλογία αποδεικνύει τον αποδοτικό ρόλο του Δ. Χατζή στη μεταγενέστερη στροφή της ελληνικής πεζογραφίας προς τα θύματα του Εμφυλίου. Πάντως η παράδοση είναι καθοριστική παράμετρος της λογοτεχνίας των Ηπειρωτών⁷ και ο Δ. Χατζής

της οποσδήποτε λογιζόταν ακρογωνιαίος λίθος της πλούσιας πεζογραφικής παράδοσης άξιων και σεβαστών φωνών στα γράμματά μας από την περυσία Ήπειρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Γκότοβος, «Από τη Τριτοσύνη από τη Φοβία» στην «Αρσινόη του Πίνδου»: Από τον εμφύλιο στη μετανάστευση (μια τούτη στην οποία της κοινοποιώ της περιφέρειας με το «νισέρ» του Δημήτρη Χατζή), στο *Η Επαιρεία Κόνιτας στο χώρο και το χρόνο*, επιστημονική συλλογή, εκδ. Δήμος Κόνιτας, Κόνιτα 1996, σσ. 525-538.
2. Α. Κασρινιώτη, «Δημήτρης Χατζής: Το έπος της πίστης και το δράμα της διασποράς» στο «Η φωνή του γενεθλιού τόπου. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα», εκδ. Πόλις, Αθήνα 1997, σσ. 157-181.
3. Παραπέμπω στην πρόσφατη έκδοση από το Ροδακί, Αθήνα 2000: *Θητεία*, σσ. 35-96 «Αντιπερασπιστοί», σσ. 73-98.
4. Α. Κασρινιώτη, «Μουργιάνος: η υπερβολική απελπισία», *Αντ* 743-744 (27 Ιουλίου 2001), σσ. 52-54.
5. Αναλυτικότερη προσέγγιση του ζητήματος: Θ. Β. Κούτκουλος, «Από την ανταρτοπόλεμη στο θύμα: ο εμφύλιος πόλεμος στους σύγχρονους Ηπειρωτές πεζογράφους», *Θητεία* 9 (Φθινόπωρο-Χειμώνας 2000), σσ. 49-65.
6. Γ. Μαρτυράκης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, εκδ. Βιβλιόραμα, τόμ. Α', Αθήνα 2000, σσ. 365-370, 394-419, τόμ. Β', Αθήνα 2001, σσ. 98-102.
7. Γ. Λαδογιάννη, «Μορφές ζωικού βίου στους καλλιτέχνες που κινούνται από την Ήπειρο», ανωδιδακτική στη Συνάντηση Ηπειρωτών Λογοτεχνών, Δήμος Κόνιτας - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Κόνιτα 16-23 Αυγούστου 2000, από δημοσίευση.

* Ο θάνατος Β. Κούτκουλος είναι φιλόλογος - διαιτητής της περιοδικού *Ιδρυση και τέχνη* Εξέλιξης.

